

A MAGYAR IRODALMI MODERNITÁS KÉTARCÚSÁGA A SZÁZADFORDULÓN

Szilágyi Márton: *Torlódások*

■ Szilágyi Márton *Torlódások* című kötete innovatív vállalkozás, mert a modernségképzeteinket lebontva, olyan tanulmányokat foglal magába a 19. század második felének prózairodalmáról, amelyek egyértelmű bizonyítékai annak, hogy a magyar irodalmi modernitás a meglévő tradíciókkal való éles szakításként való hagyományos értelmezésekhez képest inkább sajátos hagyományértelmezésként képzelhető el. Ebben az értelemben az interpretációk tárgyául választott regények és novellaciklusok leginkább prózapoétikai szempontból való vizsgálatai rendre azt erősítik, hogy ezek ugyanúgy táplálkoznak a megelőző századok bejáratott poétikai elveiből, mint amennyire előkészítik vagy éppenséggel megvalósítják a 20. századi új eszmei áramlatokat.

A tanulmánykötet az 1870-es évektől a huszadik század első évtizedéig terjedő időszakból származó szövegekből válogat, tizenegy mű szoros olvasása révén bizonyítja az újragondolt modernitás kétarcúságát, miközben olyan alkotásokra hívja fel a figyelmet, amelyek méltatlanul merültek feledésbe vagy kaptak kevés visszhangot. A laza kronológiát követő írások keretes szerkezetben helyezkednek el: a kötetet nyitó két elemzés Jókai egy-egy művét veszi górcső alá, az utolsó tanulmány pedig szintén egy Jókai-alkotást helyez középpontba. Az említett értékezések Toldy István, Petelei István, Reviczky Gyula, Ambrus Zoltán, Justh Zsigmond, Tolnai Lajos és Lovik Károly egy-egy regényéről vagy novelláskötetről szóló elemzését fogják közre.

A *Bevezetés*ben Szilágyi Márton először munkája ihletforrásait tárja az

olvasó elé, kifejtve, hogy műelemzéseit nagymértékben a koronavírus-járvány eredményezte, mivel a karantén nemcsak teret biztosított a fokozottabb elmélyülésre, hanem lehetőséget teremtett egy olyan egyszemélyes kurzus indítására is, amely során a kötetben tárgyalt műveket alkalmi nyílt elidőzően elemezni, azokról kiemelten gondolkodni. Ennek fényében a szerző munkájára „egy olvasónapló-szerű tanulmánykötetként tekint, amely egy szeminárium műelemző tapasztalatait gyűjti egybe.” (12.) A bevezetőben Szilágyi műválasztásait is indokolja, és körülírja azokat a főbb irodalomtörténeti kérdéseket, amelyek köré a tanulmányok szerveződnek. Három fontosabb csomópontot emel ki, amelyek közül az első Eötvös József *A karthauzi* című regényének 19. századi művekben nyomon követhető rejtett hatástörténete. A második a 19. századi novellaciklusok kötetsszerező poétikája. Az utolsó kérdésfeltevés pedig a korszak irodalmának és popularitásának viszonya, amely szintén kapcsolatba hozható a vonatkozó művekkel. Az említettek a címmagyarázat követi, amely a szerző szerint a bevezetőben kifejtett modernitás kétarcúságában és az ebből következő, egymásra torlódott irodalmi hagyományok feltárásában értelmezhető.

Az első csoportba tartozó nagyepikai alkotásokkal kapcsolatban a szerző egyik legfontosabb kérdése, hogy a századvég néhány művében milyen poétikai sajátosságokban követhető nyomon Eötvös József *A karthauzi* című regényének hatása? Az első ilyen regény Toldy István először 1872-ben megjelent, *Anatole* című alkotása. Szilágyi

Márton tanulmánya elején kifejti, hogy Toldy műve több regénytípusból is kölcsönöz elemeket, mivel azonban a szóban forgó regényben egy múltbeli esemény jelenbeli feltárulása szervezi a cselekményt, a szerző a legerőteljesebb előképként az analitikus regényt emeli ki. Ezt követően narratopoétikai szempontból veti össze a művet Asbóth János *Álmok álmodója* című regényével, majd a tanulmány további egységeiben emellett érvel meggyőzően, hogy miért tekinthető Toldy műve több szempontból is a néhány évtizeddel korábban írt Eötvös-mű újraírásának. Így emeli ki példának okáért a főhős viselkedésének megváltozását, amely egy traumából kerül levezetésre; mindkét mű francia környezetben való láttatását, illetve az implicit intertextuális kapcsolat sokatmondó jellegét az utóbbi regény zárlatában. Ugyanakkor a szerző rámutat a két regény közötti különbségekre is, amelyek közül az egyik legfontosabbnak azt tekinti, hogy a 18. század végén keletkezett mű nem kezeli ironiával hőseit, ezzel szemben az *Anatole* már a regény felütésénél ezzel a narrációs technikával operál.

Szilágyi Márton kötetében az Eötvös-hatást Ambrus Zoltán *Midás király* (1891–1892) című művében is elemzi. A szerző az Ambrus-művet értelmező tanulmányában – emellett, hogy megvilágítja, a cím poétikájának értelmezései miként fedték el a további interpretálási lehetőségeket –, nyomatékossítja, hogy az utóbbi regény főhősének személyiségalakulását középpontba állító gesztusa nem csupán a korábban keletkezett művel való tartalmi összefüggést jelzi, hanem tudatos poétikai jelentőségű döntésnek minősül. A szerző a regény szerkezeti egységeinek görcső alá vétele után a művészlét – mint a regény egyik legfontosabb aspektusa – mibenlétét tárgyalja, majd a Midász-mitosz regényben feltűnő, ám hosszú ideig rejtélyként lappangó jellegére hívja fel a figyelmet. Végül az öntükröző motívumok tárgyalásán belül, a Sátánnal való párbeszéd kapcsán rávilágít egy olyan középkori tradíciókövetési gesz-

tusra, amelyet Goethe modernizált a *Faust*ban.

A második csoportban a szerző Petelei István és Justh Zsigmond egy-egy kisprózai alkotásokat összegyűjtő kötete révén érvel emellett, hogy miért érdemes a pályakezdők műveiben feltűnő novellákat megszerkesztett egy-séggként interpretálni. Szilágyi Márton a Petelei István 1882-es dátummal megjelent, *Keresztek* című novelláskötetét értelmező tanulmánya elején leszögezi: noha a kötet piaci értelemben nem volt sikeres vállalkozás, átgondoltságát és megkomponáltságát már az első kritikusok érzékelték és értékelték. A szerző ennek értelmében megvilágítja azokat a ciklusszervező elemeket, amelyek a *Keresztek* című kötet tudatos összeállítását mutatják. Az első ilyen lenyomat Szilágyi Márton szerint a szerzői intenció, ugyanis Petelei nem kívánta minden addigi írását fölvenni a kötetbe, hiszen kizárólag a budapesti lapokban közölt kisprózait gyűjtötte egybe. De a ciklus megkomponáltságának bizonyítékaként emeli ki azt is, hogy Petelei egy előszót is tervezett a kötet elejére, amelyet végül elhagyott, és egy csupán *Régi énekként* feltüntetett mottóval helyettesített. Emellett a szerző arra is felhívja a figyelmet, hogy a cselekményt szinte minden egyes novella esetén az életkudarok és az egész életet átható öncsalások szervezik; az árva jelző is több novellában feltűnik, ráadásul a halál ugyancsak domináns szerkezeti elemként tételeződik a történetekben. Ugyancsak figyelemreméltó aspektusként tekint a kötet sajátos lokalitáshoz való viszonyára – nemcsak azért, mert „a szöveg alakulástörténete a konkrét meghatározottságtól a körvonalazatlan kiszárosi lét koordináta-rendszerének az irányába mutat.” (95.), hanem azért is, mert mindez összekapcsolható a szerző szerint a már korábban említett Petelei publikációs stratégiájával is. Szilágyi Márton úgy véli, hogy noha a Mikszáth által bevezetett, novellaciklusokat érintő poétikai újítás egyértelműen ösztönzően hatott Petelei munkájára, fontos

kiemelni, hogy Petelei nemcsak épít a meglévő poétikai lehetőségekre, hanem tovább is gondolja azokat, mivel egyes megoldásaiban – hatástörténeti értelemben – több szempontból kapcsolódik egy-egy 20. századi író kötetének alapkoncepciójához.

Justh Zsigmond 1890-ben megjelent, *A puszta könyve* címet viselő kötetében Szilágyi Márton szintén a mikszáthi hatás egy sajátos újragondolását fedezi fel. A szerző ugyanis azt látta, hogy az irodalmi regionalizmus áramában született Justh-kötet újító jellegű nemcsak abból a szempontból, hogy egy olyan szűkebb régiót tüntet ki, amelyre korábban nem sok figyelem irányult, hanem azért is, mert Justhnál elődjéhez képest nem a közösség mint a mentalitást és a morált meghatározó erő a legfontosabb, hanem a kívülálló narrátor közösséggel kapcsolatban kifejtett reflexiói. Mindezt a kötet írója azért is tartja fontosnak kiemelni, mert véleménye szerint az előbbiekből kifejtettekből következik az is, hogy a justhi világban a táj mellett fontos aspektusként jelenik meg a felekezeti hovatartozás is. A szerző rámutat a Mikszáth és Justh művekben feltűnő hasonló poétikai megoldásokra, kiemelve azt, hogy ezek nagyon gyakran eltérő célokat tűznek ki. Ugyanakkor a két írói világ összehasonlításával az is célja, hogy hangsúlyozza: Justhra nem érdemes Mikszáth-epigonként tekinteni, hiszen az előbbi kreatívan viszonyult azokhoz a poétikai sajátosságokhoz, amelyek felé az utóbbi utat nyitott.

A harmadik csoportban a 19. századi irodalom és popularitás viszonyának kontextusában értelmezi a szerző a műveket. Pontosabban: olyan alkotásokat vizsgál, amelyek egy-egy későbbi zsáner korai előfutárainak tekinthetők. Az első ilyen mű Jókai 1872 és 1874 között íródott nagyepikai alkotása, a *Jövő század regénye*, amely a tudományos-fantasztikus irodalom körébe tartozik. Az 1852 és 2000 között, azaz a jövőben játszódó, ám valójában a saját jelenéről szóló regényt Szilágyi Márton Jókai legátfogóbb történelmi regényé-

nek tekinti, és ezt elsősorban azzal támasztja alá, hogy a mű sajátos történelemszemléletéből adódóan a történelem végére kérdez rá, és mindezt egy üdvtörténeti keretben elhelyezve teszi. Az imént kifejtettek bizonyítékként és a mű további érdemeinek kiemelése érdekében Szilágyi a teljesség igénye nélkül azokat a tradíciókat, regénypoétikai elemeket és szerteágazó eszmetörténeti hagyományokat vizsgálja, amelyeket Jókai egyszerre képes működtetni művében. Így emeli ki például Jókai poétikai jelentőséggel bíró hősteremtési eljárását, amely Vörösmarty *Zalán futása* című eposzával hozható kapcsolatba, hiszen Habsburg Árpád és Tatrangi Dávid kettős hősteremtése az Árpád és Ete közötti hasonló kapcsolódásra emlékeztet. De ugyanilyen távlatban tárgyalja a keresztény allúzióknak tekintő elemeket, Jókai 18. század iránti érdeklődését, a csillagászati eredményekre való támaszkodást, amely a regény üdvtörténeti alapszerkezetét erősíti, vagy azt a korabeli regényhagyományt is, amely a birodalom ábrázolását helyezte előtérbe.

A második mű, amelyet a gyűjtemény szintén a fenti kategóriában értelmez, ugyancsak Jókaitól származik, és nem más, mint az útleírás valamint a kalandregény sajátos ötvözeteként is tekintett Benyovszky-regény. Az említett tanulmány, ahogyan azt az alcíme is jelzi, arra vállalkozik, hogy a Jókai-regény műfaji kérdéseit tárgyalja textológiai vetületben. A szerző először felhívja a figyelmet arra, hogy a Benyovszky-regény a Jókai életműben jól elhelyezhető, hiszen Jókainak több olyan műve is napvilágot látott, amelyek 18. századi emlékiratokból merítettek ihletet (*Rab Ráby*, 1879; *Két Trenk*, 1892; *Trenk Frigyes*, 1893). Nem mellesleg, azt is hangsúlyozza, hogy ezekben a művekben közös pontként emelhető ki Jókai 18. század iránti érdeklődése mellett a fogságból való szabadulás mint a kalandregényes szerkezet ígérete, és a szabadság mindent felülmúló értéként való megjelenítésének lehetősége. Ezt követően annak jár utána, hogy

Jókai milyen szempontból közelítette meg az említett művek alapjául szolgáló forrásokhoz képest eltérő módon a Benyovszky- emlékiratot, mindezt mi motiválhatta, és nem utolsó sorban mindennek milyen poétikai következményei voltak a regény egészére nézve.

Szilágyi Márton Mikszáth első regényét, az 1878-ban napvilágot látott *Apám üzen* című művét szintén az irodalom és popularitás viszonylatában tárgyalja, mivel a szerző szavai szerint Mikszáth már ebben a pályakezdő művében a bűnügyi regény mint „populáris regényszüzsé irodalmi teherbírását próbálta ki figyelemre méltó módon.” (77.) A szerző a regény prózapoétikai sajátosságainak kiemelésével hangsúlyozza, hogy Mikszáth későbbi nagyszerű műveinek témái, narrációs technikái, de még az anekdotakezelésének sajátos módja is megmutatkozik már e korai alkotásban. Ennek tükrében értelmezi példának okáért a rejtély feltárulásának folyamatát és ontológiai státusát, a bűn státuszát, az időbeli koordinátákat mint a poétikai megformáltság egyik funkcionális jellemzőjét, de a regény anekdotakezelését is. Ezenfelül a szerző a bűnügy megoldásának poétikai megvalósulásával kapcsolatban hívja fel a figyelmet a Mikszáth-műben kimutatható Edgar Ellen Poe-detektív-történetek modelljének követésére. Mindezzel pedig árnyalja a kritikai kiadásban tett, Mikszáth ihletforrásaival kapcsolatos megjegyzéseket.

Szilágyi Márton Lovik Károly *A leányvári boszorkány* című regényét a szórakoztató lányregény változataként értelmezi *Mutatio rerum* című tanulmányának felütésében. A szerző kifejti, hogy az először 1904-ben megjelent alkotás érdemét a korabeli kritikák leginkább a szórakoztató jellegében látták, nem mellesleg a szerző hangsúlyozza, hogy a mű egy olyan könyvsorozatban látott napvilágot, amely bevallottan az imént említett jellemzőt tűzte ki célul. Mindezek okán nem találja véletlennek, hogy fontos, de nem túl terjedelmes kihagyások után a művet még szerzője életében, 1910-ben kiadták er-

kölcsnevelő célokot szolgáló lányregényként. Ezek után Szilágyi Márton az expliciten be nem vallott, de egyértelműen felsejlő intertextuális utalásokat értelmezi a regényben, rámutatva arra – többek között –, hogy Sáros vármegye regénybeli megjelenítésében mikszáthi hatás mutatható ki, ugyanakkor a regény címe is egy korábbi elbeszélő költeményre (Zichy Géza 1881-ben megjelent művére) utal, amely ugyancsak előzményekkel rendelkezik (Mednyánszky Alajos német nyelvű munkája). A forrásként használt szövegek összefoglalása és a Lovik-regénnyel való összevetése után a szerző amellest érvel meggyőzően, hogy a koraujkori eredetű történet modern románcként éled újra Lovik regényében. Ugyanakkor azt is hangsúlyozza, hogy a 20. század elején megjelent mű cselekményét az eredeti történetben olvasható dolgok megváltozása uralja, azaz a *mutatio rerum*.

Az utolsó csoportba a szerzőnek azok a műértelmezései tartoznak, amelyek az előszóban kifejtett irodalomtörténeti problémák közül egyikbe sem illeszthetünk, mégis tanulságos bizonyítékai annak, miként mutatkozik meg egyértelműen a modernitás kétarcúsága – azaz a különböző századok irodalmi hagyományainak egymásba fonódása – a századvég regényeiben. Ezek közül az első tanulmány Reviczky Gyula először 1884-ben kiadott, majd 1887-es dátummal újra megjelentetett, *Apai örökség* című művét tárgyalja. Pontosabban a tanulmány annak jár utána, hogy a mű első megjelenéséhez képest a szerző a második nyilvánosság elé bocsátáskor milyen okokból kifelé dolgozhatta át művét. Szilágyi Márton feltárja a két változat különbségeit, illetve azok természetét és megvalósulási formáit. Rámutat arra, hogy a Reviczky-életműben valójában két különböző, ám azonos címen megjelentetett szöveg található. Ugyanakkor azt is folyamatosan látatja, hogy Reviczky művének változatai milyen magyar vonatkozású és világirodalmi hagyományokba illeszkednek, valamint annak

is utánajár, hogy milyen volt a regény hatástörténete. A tanulmány egésze pedig azt bizonyítja, hogy miközben új tendenciák uralkodnak a 20. századi szépirodalmi művekben, Reviczky regényei egyértelmű bizonyítékai annak – a szerző szavait visszhangozva –, hogy „milyen nehéz következetesen és mindenestől elszakadni attól, amit lát-szólag teljesen magunk mögött vélünk hagyni.” (118.)

E tömb második tanulmányában Szilágyi Márton egy az 1870–1880-as évek irodalmi életének szempontjából tanulságos olvasmányt, Tolnai Lajos *A sötét világ* című alkotását veszi górcső alá. A kötet írója a mű kiadási problémáinak részletezése után, az azokból is kikövetkeztethető műfaji kérdéseket tárgyalja, hangsúlyozva azt, hogy ha a Tolnai-művet eredeti létmódjának megfelelően, folytatásos regényként, és nem a legerősebb hagyomány nyomásának engedve, önéletírásként vizsgáljuk, akkor számos módon kérdőjelezhető meg a szöveg igazságtartalma, és sejlenek fel eltérő narrációs technikák. Ennek megfelelően a szerző az emlékek feljegyzéseken alapuló, és az életese-mények Tolnai egocentrikus és kritikátlanul szemlélt egyéniségének alárendelt felmutatására épülő memoár regényszerű megszerkesztettsége mellett érvel. Mindezt – többek között – a szöveg Arany Jánost és Gyulai Pált megjelenítő ábrázolási stratégiái révén szemlélteti, és hangsúlyozza, hogy míg Arany karakterábrázolásában egyértelműen helyet kap Tolnai vele szemben érzett kisebbségi érzése és az előd nagyságának elismerése, addig Gyulai esetében ez a kettősség még inkább jelen van, hiszen a kritikus leírásában „Tolnait nem fékezi a nagyság elismerésének kötelező retorikája sem.” (166.) Noha Szilágyi Márton úgy véli, hogy például az Aranyra vonatkozó információk nem érdektelen adalékok, amellét érvel, hogy azok mégsem tekinthetők életrajzi dokumentumoknak, és azt is meggyőzően támasztja alá, hogy az Arany János néven megjelenített karakter, akárcsak Gyulai alakja,

sokkal inkább regényfigurákként értelmezhető a műben, mint valós személyiségekként.

Harmadik alkotásként, szintén az utolsó tömb részeként, Szilágyi Márton a Jókai-életművet lezáró, 1904-ben megjelent, *Ahol a pénz nem isten* című regényt tárgyalja. Legfontosabb kérdésfeltevése, hogy a romantikusként leírt Jókai-epikába sorolható az említett nagyepikai alkotás, vagy sokkal inkább a modernitás jelenlétének bizonyítéka-ként értelmezhető. Elemzési szempontjai közé a főkérdésnek megfelelően a felhasznált irodalmi tradíciókhoz való viszonyulás tartozik, illetve az, hogy miként rendezi át és helyezi új összefüggésbe az író korábbi műveit ez a mű. A szerző értelmezésében a szöveg szoros olvasása révén érvel a narráció összetett képződményként való feltárulása mellett, értelmezi a műben felsejlő toposzokat, és hívja fel a figyelmet a regény egyik legfontosabb hatástényezőjére. A szerző szerint az utóbbi aspektus a *Bevezetőben* megnyilatkozó és a regény további részében feltűnő narrátori hang különbözőségében, ezzel egyidőben pedig az elbizonytalanító jelleggel bíró kétértelműségben ölt testet.

Szilágyi Márton tanulmánykötetében benne található műértelmezések révén meggyőző bizonyíték annak, hogy a modernséget célszerűbb sajátos hagyományértelmezésként vizsgálni, hiszen a 19. század végén és a 20. század elején született művek ugyanannyira táplálkoznak a korábbi évszázad hagyományaiból, mint amennyire újításokat vezetnek be. A gazdag szakirodalmi forrásokra támaszkodó és azokat sok esetben árnyaló prózapoétikai elemzések révén Szilágyi nemcsak olyan alkotásokra kívánja ráirányítani a figyelmet, amelyek méltatlanul kerültek ki az irodalomtörténeti kutatások homlokteréből, hanem meggyőző és meglepő aspektusokat is kínál az egyes művek értelmezéséhez, illetve a magyar irodalmi modernség újraértelmezéséhez.